

سخن سردبیر

راه‌اندازی وبلاگ «خراسانیات» یک سال پس از آغاز دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی (سال ۱۳۸۶ خورشیدی) در دانشگاه فردوسی مشهد را شاید بتوان سرآغاز مجموعه فعالیت‌ها و تلاش‌هایی دانست که امروز ثمره‌اش مؤسسه پژوهشی بایسنغر و «نامه بایسنغر» است. گشایش این صفحه و نوشته‌هایی که تا حدود سال ۱۳۹۰ در آن منتشر شد، از آغازین قدم‌ها در راه هرات‌شناسی در زندگی من بود. از سال ۱۳۹۰ و با مطرح شدن شبکه‌های اجتماعی مجازی، صفحه «هرات‌شناسی» را در فیسبوک ایجاد کردم که بعدها با پیوستن دوستان جوان و فاضلی چون مهندس فرهاد احراری، سید امیر منصوری و مهندس نصیراحمد یاور توانست سال‌ها اطلاعات و منابع کم‌تر شناخته‌شده‌ای را در گستره هرات‌پژوهی معرفی کند. برای این وطن‌خواهی^۱ و هرات‌دوستی خود همان سال‌ها در پیشانی آن صفحه نوشته بودیم: «هر کس شهرش را دوست‌تر دارد ما نیز هرات را؛ اما این به معنی برتری دادن هرات و اهالی این شهر بر دیگران نیست. ما در این جا بر آنیم تا بدون تعصب از تاریخ و حرکت‌های فرهنگی این شهر و از مردان و زنان هنرمند و دانشمندش برای علاقه‌مندان هرات بنویسیم، تا بدانیم کیستیم!» که هنوز نیز بر همان عهد و پیمانیم. این قضیه کم‌ویش شخصی از آن سبب در این جا ذکرش آمد تا در تاریخ این شهر بماند و فردا بدانند حکایت ما از کجا شروع شد.

پس از پایان تحصیل و بازگشت به کشور (اواخر سال ۱۳۹۳) طرح ایجاد نهادی پژوهشی در هرات روی دست گرفته شد. هم‌زمان با انجام امور اداری ثبت این نهاد در وزارت اطلاعات و فرهنگ جمهوری اسلامی افغانستان، کار اعمار ساختمان مؤسسه نیز شروع شد. قطعه زمینی

۱. وطن در ادبیات فارسی یا به معنی زادگاه و زیستگاه و شهر و دیار بوده و یا به ندرت در معنای عرفانی و روحانی آن به عالم بالا و وطن مألوف اطلاق شده که عارفان همیشه خود را مشتاق رسیدن به آن نشان داده‌اند.

در ضلع شمالی ارگ هرات و نزدیک دروازه «بازار اسب» با مساحت ۲۵۰ متر^۱ مربع که تقریباً بر روی خندق قدیمی ارگ واقع است، از جانب ابوی بزرگوارم جنرال عزیزالله افضللی به این امر اختصاص یافت و با کمک و حمایت ایشان ساختمانی ویژه با اتاق‌های مدیریت، پژوهش، جلسات، کنفرانس‌ها، کتاب‌خانه، فروشگاه محصولات، تخت بام و دیگر بخش‌ها در آن در نظر گرفته شد. هم در ثبت مؤسسه پژوهشی بایسنغر و نیز در کار اعمار ساختمان آن از حمایت‌ها و هم‌کاری‌های مهندس نصیراحمد یاور بهره‌مند و برخوردار بودم. او که معاون مؤسسه نیز هست، در طرح و نمای بیرونی ساختمان کوشید معیارهای سنتی‌سازی (به شمول نوع خاص خشت، ارتفاع ساختمان، طرح پنجره‌ها، نرده‌ها و ...) دقیقاً رعایت شود. منظور آن بود که ساختمان مؤسسه به عنوان الگویی جهت سنتی‌سازی در هرات مطرح شود. ساختمان مؤسسه را «باغ شهر» نامیدیم همان باغی که در شمال ارگ هرات موضع و گواه رویدادهای تاریخی بی‌شماری بوده که اکنون از آن نشانی بر جای نمانده است.

در تمامی نشانه‌های مؤسسه از نام آن شروع تا مهرها، سربرگ‌ها و ... تلاش کردیم همه معنی‌دار باشد و پیامی و نکته‌ای را به مخاطب منتقل کند. نام مؤسسه برگرفته از نام نامی و گرامی شاه‌زاده دانشمند و هنرمند تیموری میرزا غیاث‌الدین بایسنغر بهادرخان (۷۹۹-۸۳۷ ق.) است. او که در ترویج و اعتلای مکتب نگارگری و نیز مکتب تاریخ‌نگاری هرات سهمی برجسته داشت، متأسفانه فراخور کار و فعالیت‌هایش و نیز دل‌دادگی‌اش به هرات، اکنون چندان در این شهر شناخته نیست. در تمامی شهر یک خیابان، میدان، دبیرستان و نهادی مسمی به نام او نیست. تصمیم گرفتیم که مؤسسه را به نامش کنیم تا هم شخصیت گم‌نامی را در هرات مطرح کرده باشیم و هم بگوییم که زبان فارسی و فرهنگ ما پرورش‌یافته دست و قلم و زبان افراد مختلف از قومیت‌های متنوع است آن گونه که بایسنغر میرزای ترک‌نژاد، عمر گرامی بر سر این راه گذاشت^۲. نام نهاد، آمیزشی از سه واژه عربی، فارسی و ترکی است و این نیز اختلاط و در هم آمیختگی و هم‌زیستی و دادوستد این سه زبان در جغرافیای خراسان کهن را باز می‌نماید.

نشان مؤسسه، بازسازی شمس‌شاه‌نامه^۳ بایسنغری یکی از شاه‌کارهای هنر تذهیب و نگارگری

۱. مؤسسه در یک کار فرهنگی و ایثارگرانه دیگر نیز پیش‌گام شد و در حالی که زمین آن در نیش از دو جانب قرار داشت، ۴۰ متر مربع از مساحت خود را جهت تعریض کوچه اختصاص داد.

۲. در این جا باید یاد کنم از زنده‌یاد میرزا عبدالحق خان شیخ الاسلامی کروخی که مطرح شدن دوباره بایسنغر در هرات آرزویش بود. باری او را سال ۱۳۹۳ در دکان عتیقه‌فروشی‌اش نزدیک مسجد جامع ملاقات کردم و برایم از تلاش‌هایش جهت نام‌گذاری خیابانی در هرات به نام بایسنغر گفت که تا آن لحظه متأسفانه به جایی نرسیده بود. او نیست که امروز ببیند این اتفاق حداقل در خصوص یک نهاد تخصصی پژوهشی در هرات افتاده است. روانش شاد و مینوی باد.

در دنیا و محصول کارگاه هنرمندان باغ سفید هرات است. خط پایین نشان برگرفته از خط ثلث خود بایسنغر میرزا در کتیبه مسجد جامع گوهرشاد در مشهد است و زحمت تهیه نشان مؤسسه و بازنویسی خط بر عهده دوست گرامی عزیزالله عظیمی بود.

کتابخانه مؤسسه را با حدود سه هزار جلد کتاب که از کابل و مشهد و تهران و دهلی و پیشاور و ... گردآمده بود، ایجاد کردیم. در روزگار تحصیل هر کجا کتابی ارزشمند می دیدم و لو این که در حوزه علاقه مندی و قلمرو مطالعاتی من نبود، آن را تهیه می کردم به امید آن که روزی پژوهشگری را در هرات از سرگردانی نجات خواهد داد. نتیجه امروز آن شده که در حوزه های تاریخ، ادبیات، تصوف، فلسفه، علوم دینی و ... کتابخانه ای کم نظیر در هرات است. این کتابخانه به ویژه در قسمت منابع سبک هندی و بیدل پژوهی و نیز منابع مربوط به هرات شناسی در افغانستان اگر بگویم بی نظیر است، شاید اغراق نباشد. اکنون کتابخانه با مجموعه های نفیسی که بعداً به آن اهدا شد و رقمش به بیش از ۴۰۰۰ عنوان رسیده، دروازه اش به روی پژوهشگران باز است و در فضایی آرام می توانند از منابع مورد نیاز خود استفاده کنند. جز این دسترسی گسترده ای به نسخه های خطی، اسناد و کتاب های دیجیتالی وجود دارد که در صورت درخواست محققان در اختیار ایشان قرار داده خواهد شد. نشان کتابخانه مؤسسه، بازنویسی شده نشان کتابخانه بایسنغر میرزا با سجع «الوائق بالغفور بایسنغر بن شاه رخ امیر تیمور» است که جهت تفکیک و تمایز از آن در بالای نشان به صورت مورّب «کتابخانه مؤسسه پژوهشی بایسنغر» درج شده است.

گام بعدی تجهیز مؤسسه با لوازم اداری و کاری بود که این اندکی زمان برد و تا اواخر سال ۱۳۹۶ مؤسسه اندک اندک آماده برگزاری برنامه های مختلف شد. در این قسمت خواهر گرامی ام صارمه افضلی کمک چشم گیری به مؤسسه کرد که مبلغی از آن صرف تأمین برخی ابزارها و وسایل و مبلغی صرف چاپ این مجله و هفت عنوان کتاب خواهد شد.

انتشار آثار ادبی و تاریخی از مهم ترین اهداف ما بود. اکنون باید به این امر توجه می کردیم. نخستین کار چاپی مؤسسه «روح دانا، یادنامه علامه صلاح الدین سلجوقی» بود که در سال ۱۳۹۶ در هرات منتشر شد. دومین اثر «چریک های سربرهنه؛ پژوهشی در کارنامه جبهات شهید حفیظ الله افضلی» بود که این هر دو کتاب با پوشه های متفاوت منتشر شدند. در این مرحله فکر تهیه پوشه ثابتی برای همه انتشارات مؤسسه جز مجله آن مطرح شد. به این منظور با مشورت دو صاحب نظر در این عرصه دکتر شیوا میهن و سید امیر منصوری با استفاده از سرلوح و کتیبه های کارگاه بایسنغر میرزا در باغ سفید هرات، طرح ثابتی برای انتشارات مؤسسه با تلاش هنرمند بااستعداد علی ابراهیمی تهیه شد و نخستین کتاب ما با این طرح، «سال های سرخ هری» بود که

در سال ۱۳۹۷ وارد بازار شد. زین پس تمامی آثار مؤسسه پژوهشی بایسنغر با این طرح واحد در بازار ارائه خواهد شد. این کار دست کم دو حسن دارد نخست این که آثار ما در بازار کتاب به زودی خود را نشان خواهد داد و قابل تمایز خواهد بود و نیز سبب آشنا شدن مردم با یکی از جلوه‌های بارز نگارگری که همانا سرلوح‌سازی و کتیبه‌نویسی است، خواهد شد.

این مجموعه که اکنون چندی دیگر از جوانان به آن پیوسته، هدف و نیت خالصانه‌ای دارد. به قضایا نگاهی تحقیقی دارد و به هیچ جریان سیاسی وابسته نیست و از هیچ نهادی تا کنون کمکی دریافت نکرده است و این روش و رفتار را تا همیشه رعایت خواهد کرد. این مجموعه در عین حال کهن‌گرا و نوستالوژیک نیز نیست. اگر به مواد و منابع کهن می‌پردازیم دلیلش این است که این آثار تا کنون معرفی و شناخته نشده است. آن منابع حاوی نکته‌هایی در شناخت روحیات و مسائل روانی مردم هرات است. غفلت‌های مهم تاریخی اهالی این شهر را در دوره‌های مختلف باز می‌نماید که تحلیل و بررسی آن‌ها امروز در جهت حل معضلات اجتماعی و فرهنگی هرات کمک شایان خواهد کرد. اگر به معرفی یک شخصیت چند صد سال قبل پرداخته می‌شود به سبب پاسداشت از علم و هنر و احترام به مقام دانش و دانشمند است. تبجیل و گرامی‌داشت دانشمند چندصد سال قبل، احترام دانشمند امروز را در پی خواهد داشت. جز این، تحقیقات و پژوهش‌های ما برای هرات امروز سودآور و منفعت‌زاست. با معرفی دقیق هرات، امکانات گردشگری آن، موجودیت نهادهایی که بتوانند برای گردشگران و محققان اطلاعات دقیق در اختیار بگذارند، سبب ترویج و پررنگ شدن گردشگری در این شهر خواهد شد و اگر جهانگردی در شهر آمد نفعش به مسگران و خراطان چارسو و نخودبریزان پای حصار هم خواهد رسید و عتیقه‌فروش شهر هم سود خواهد برد.

پیش از ما بزرگانی در این شهر بودند که چنین دغدغه‌هایی داشتند. هرات را دوست داشتند. این جا و در ابتدا باید از پیر هرات یاد کنیم و مولانا عبدالرحمن جامی که شیفته این شهر بودند و این اخیرالذکر خیابان هرات را روضه و باغ می‌خواند و آن را می‌ستود. بعدها و در دوره معاصر، هرات‌پژوهی به عنوان شاخه‌ای از مطالعات تاریخی و ادبی پا به میدان گذاشت. بزرگانی روی کار آمدند و کارهای ارزشمندی برای هرات انجام دادند و برخی آرزوها را نیز متأسفانه با خود به سینه خاک بردند که وضعیت کشور نابسامان و پیچیده شد که دامنه‌اش تا به امروز کشیده است. بزرگانی چون عبدالرئوف فکری سلجوقی، رضا مایل، علی اصغر بشیر، نجیب مایل، محمد آصف فکرت، جلال‌الدین صدیقی، محمد علم غواص، محمد ابراهیم رجایی، منشی عبدالکریم احراری، محمد محسن صابر هروی و بسا دیگر از دانشمندان و پژوهشگران. امروزه

نیز پرداختن به این امور و با توجه به مشکلات جاری در کشور دشوار است. با این همه، عزم را جزم و کمر را محکم بسته‌ایم که ره‌سپار این راه باشیم تا خدا چه خواهد. بدون تردید طی این مسیر و گام گذاشتن در این راه، بدون هم‌کاری و دست‌گیری پژوهشگران، دانشمندان، هنرمندان، اهل حرف هرات دشوار خواهد بود و سخت چشم به راه هم‌کاری و معاونت آنان هستیم. مؤسسه پژوهشی بایسنغر از همه این عزیزان با صمیمت دعوت به هم‌کاری می‌کند.

مؤسسه پژوهشی بایسنغر در عرصه تاریخ، ادبیات، نسخه‌شناسی، تصوف، معماری، بازسازی بناهای تاریخی و آگاهی‌دهی در خصوص حفظ و مراقبت از آن‌ها، ایجاد موزیم فرهنگ^۱ هرات، هنرپژوهی، برگزاری نشست‌های کتاب‌خوانی، نقد و بررسی کتاب، همایش‌ها، ترویج گردشگری با برگزاری تورهای هرات‌گردی، بازچاپ برخی آثار کم‌یاب و نادر و ... فعالیت خواهد کرد. جز این‌ها، مشورت‌دهی برای ادارات دولتی نظیر شهرداری، ریاست اطلاعات و فرهنگ در خصوص نام‌گذاری خیابان‌ها و میادین، طراحی المان‌های شهری و بناهای میدان‌ها بر اساس تاریخ و دانشمندان این شهر را وظیفه خود می‌داند. دیوان‌نویسی‌ها و در مجموع زیباسازی شهری بر اساس نگاره‌ها و تذهیب‌های مکتب نگارگری هرات، پژوهش‌های مشترک با نهادهای مختلف علاقه‌مند، راه‌نمایی دانشجویان و پژوهشگران، هم‌کاری با دانشگاه هرات و انجمن ادبی این شهر از دیگر برنامه‌های میان مدت و بلندمدت ماست.

هرات قطعاً برای ما نقطه آغاز و عزیمت خواهد بود و در آن متوقف نخواهیم ماند. بدیهی است در روزگار جهان‌وطنی، گیرافتادن در یک شهر با همه خوبی‌ها و فضایلش کار بخردانه و درستی نیست و از آن باید پرهیز شود. شروع ما با هرات بیش‌تر به سبب علاقه‌مندی به این شهر و در دسترس بودن مواد و منابع است در صورتی که منابع دیگری در اختیار قرار گیرد، این مجموعه آمادگی دارد تا برای جای‌جای کشور و بیرون از کشور و هر زبان و فرهنگی این تلاش‌های خود را به خرج دهد.

هرات شهری است کشف نشده، هنوز بسیاری از متون و منابع مهم این شهر چاپ و منتشر نشده است. از طرفی محققان در گوشه و کنار دنیا این ویژگی هرات را کشف کرده و مشغول تحقیق در این حوزه هستند. ما به منظور این که بتوانیم این دست از آثار مرتبط با هرات را برای پژوهشگران معرفی کنیم و از پراکنده شدن بیش‌تر مباحث هرات‌پژوهی در مجلات مختلف دنیا

۱. روند جمع‌آوری سکه‌ها، نسخه‌های خطی، ابزار و آلات صحافی، خوش‌نویسی و ... با هم‌کاری برخی دوستان آغاز شده و امیدواریم بتوانیم تا چند سال آینده گنجینه‌ای در این راستا در شهر هرات ایجاد کنیم. در این‌جا باید از هم‌کاری‌های دوستان گرامی عبدالولی کروخی و عبدالحلیم کریمی به صورت خاص تشکر و سپاس‌گزاری کنم.

کاسته باشیم، «نامه بایسنغر» را بنیان گذاشتیم. اکنون در همین شماره نخست مشهود است که با مقالات خوب و تازه خود آئینه وحدت فارسی‌زبانان از شبه قاره هند تا فرارود و ایران و افغانستان شده و این امری بس میمون و مبارک است.

در طول ۸۸ سال فعالیت مجلات ادبی در هرات، ظهور «نامه بایسنغر» می‌تواند به لحاظ محتوایی و صوری نقطه عطفی تلقی شود. امیدواری ما آن است که با هم‌کاری پژوهشگران و علاقه‌مندان آن را تا سال‌های دیر و دور منتشر کنیم. نشریه مؤسسه نیز که اکنون پیش روی شماست آماده‌سازی شماره نخست آن حدود دو سال زمان را در بر گرفته است. نام آن حاصل پیشنهاد دکتر عارف نوشاهی عزیز است. در مجله کوشیدیم که در پنج بخش جست‌وجو، هرات‌شناسی، هریوکان یا هری‌زادگان، عرضه‌داشت و تازه‌درگذشتگان آن را برای مخاطب عادی نیز جذاب بسازیم. این شماره حاوی ده مقاله علمی و پژوهشی از پژوهشگران صاحب نام منطقه، و خاطرات و یادداشت‌هایی از بزرگان هرات و دو سه گزارش از فعالیت‌های مؤسسه است.

در انتخاب سرفصل‌ها کوشیدیم تا هم نگاهی به گذشته داشته باشیم و هم راه آینده را نشان دهیم. «جست‌وجو» عنوانی است که برای بخش نخست و مقالات علمی گزینش شده است. در این بخش، در هر شماره، یک مقاله از مجلات چند دهه قبل هرات یا کابل که اکنون دسترسی به آن میسر نیست، انتخاب و منتشر خواهیم کرد. «هرات‌شناسی» بخش دیگری است که در آن به معرفی دست‌نویس‌های کتابت‌شده در هرات، کتاب‌های مرتبط با این شهر و سکه‌های ضرب شده در آن پرداخته‌ایم. بررسی مجلات ادبی هرات و بناهای تاریخی این شهر دو بخش دیگر هرات‌شناسی است. «هریوکان» بخش دیگری است که در آن به معرفی مشاهیر هرات و خاطرات آن‌ها خواهیم پرداخت. «عرضه‌داشت» به گزارش‌های کاری، معرفی برنامه‌های فرهنگی و هنری و فعالیت‌های تحقیقی مؤسسه اختصاص یافته است. اکنون نامه بایسنغر سالی یک بار در دسترس مخاطبان قرار می‌گیرد و در صورتی که برخی محدودیت‌ها رفع شود، در آینده هر شش ماه منتشر خواهد شد.

نوشته را با سپاس‌گزاری از دکتر عارف نوشاهی، دکتر شیوا میهن، مهندس فرهاد احراری، سید امیر منصوری و مهندس نصیراحمد یاور، دوستان گرامی‌ام که یاری‌های فراوان کردند به پایان می‌برم. بخت آنان همواره بیدار و کامگاری‌هاشان برقرار باد.

خلیل الله افضل

مهرماه ۱۳۹۸ خورشیدی

